

В. Г. Федоренко,
д. е. н., професор, академік УАН, ректор, Інститут підготовки кадрів Державної служби зайнятості України
А. М. Капченко,
завідувач проблемної науково-дослідної лабораторії професійного навчання незайнятого населення, Інститут підготовки кадрів Державної служби зайнятості України
Є. В. Бондаренко,
д. е. н., професор, науковий співробітник проблемної науково-дослідної лабораторії професійного навчання незайнятого населення, Інститут підготовки кадрів Державної служби зайнятості України
Р. А. Капченко,
к. е. н., доцент, докторант, Кіровоградський національний технічний університет

ВПЛИВ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ КРАЇНИ НА ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ПРОФЕСІЙНОГО НАВЧАННЯ БЕЗРОБІТНИХ

У статті розглянуто стан розвитку мережі навчальних закладів державної служби зайнятості та визначено перспективні шляхи формування системи професійного навчання безробітних в умовах економічного розвитку країни.

In the article development of network of educational establishments of government service of employment status is considered and the perspective ways of forming of the system of professional studies of unemployed persons are certain in the conditions of economic development of country.

Упродовж останніх десятиліть ринок праці країни характеризується незбалансованістю попиту і пропозиції робочої сили за обсягами та напрямками підготовки. Утворилась надзвичайно складна трудоворесурсна ситуація щодо забезпечення економіки висококваліфікованими робітничими кадрами.

При потребі у висококваліфікованих робітниках з професій металообробки, транспорту, сфери послуг, туристичного бізнесу, будівництва автодоріг тощо, здійснюється підготовка з професій сфери послуг, утворюючи при цьому навантаження на одне робоче місце 30—35 чол. За наявності попиту на ринку праці на ряд професій відповідні робітники не готуються або готуються в недостатніх обсягах.

Якість випускників системи професійно-технічної освіти не відповідає зростим вимогам виробництва. Питом вага робітників високої кваліфікації

в Україні складає лише 10 % (у США — 46, ФРН — 52 %). Як наслідок, провідні галузі промисловості, особливо наукоємні, зазнають значних втрат [4].

Як свідчать матеріали опитування, проведеного протягом 2009 року (проанкетовано більше 31,5 тис. роботодавців та 183,7 тис. випускників ПТНЗ з 2738 професій), кожен другий респондент зазначив необхідність покращення практичної підготовки робітничих кадрів у професійно-технічних навчальних закладах. Майже кожен третій роботодавець визначив рівень підготовки випускників як такий, що частково або повністю не відповідає потребам виробництва [8; 9].

Викликає стурбованість у роботодавців та науковців країни, діюча система професійно-технічної освіти, яка є базовою у поповненні робітничих ресурсів, функціонує, як замкнута система, що сама визначає параметри професійної підготовки і сама оцінює

результати своєї діяльності, працює на основі застарілих підходів до визначення професій навчання, орієнтованих на вузькопрофільність з обмеженою кваліфікацією. Водночас у світі набула актуальності зміна номенклатури професій, відбувся перехід до інтегрованих професій широкого профілю.

Досвід економічно розвинутих країн показує, що найбільш успішними є ті держави, підприємства, установи, організації яких мають достатній кадровий потенціал для швидкого відновлення роботи, в тому числі й у період кризи.

Доведено, що досягти цього можливо лише шляхом розроблення та впровадження дієвих механізмів, спрямованих на збереження і розвиток трудового потенціалу, а саме:

- реалізації стратегічної програми інноваційного розвитку трудового потенціалу;

- нарощування освітньо-кваліфікаційного потенціалу трудових ресурсів;

- створення умов для розвитку неперервної професійної освіти населення;

- розроблення і впровадження системи оцінювання якості підготовки кваліфікованих кадрів;

- розвитку навчання дорослих, в тому числі безробітних.

На думку дослідників, реалізація програм професійної підготовки, перепідготовки, підвищення кваліфікації безробітних дозволяє не тільки збалансувати інтереси роботодавців і шукачів роботи, а й зберегти наявні трудові ресурси на основі підвищення їх професійної і соціальної мобільності.

Через поширення інтеграційних, глобалізаційних і конкурентних процесів потребує також підвищення і якості робочої сили, рівень її конкурентоспроможності — як об'єктивний чинник ефективного функціонування національної економіки. Важливе місце, насамперед, відводиться рівням освіти і кваліфікацій, що мають бути забезпечені усіма ланками професійної освіти, в тому числі системою професійного навчання незайнятого населення (саме професійна освіта і належна кваліфікація, на думку науковців, здатні надійно захистити власника робочої сили).

Як показали дослідження здійсненні у США, працівники з високим рівнем кваліфікації у 4—7 разів рідше втрачають роботу. Натомість високий рівень безробіття в Європі, в основному спостерігається серед некваліфікованих робітників.

Основними причинами незайнятості випускників є втрата навчальними закладами виробничих зв'язків з потенційними роботодавцями, недостатній рівень кваліфікації випускників, що зумовлюються умовами навчання, відсутність практичного досвіду роботи та психологічна неготовність діяти самостійно. У 2009 році до державної служби зайнятості звернулося понад 27 тисяч (10,7%) (у 2008

Таблиця 1. Показник звернення до служб зайнятості випускників ПТНЗ

Рік	Кількість (тис.осіб)			
	Випускників ПТНЗ МОН	з них звернулись до державної служби зайнятості	%	з них пройшли навчання за направленням державної служби зайнятості
2007	185,4	15,4	4,5	1,6
2008	196,9	18,8	9,5	2,1
2009	258,4	27,8	10,7	1,8

Дані таблиці розраховані на основі джерела [6; 7].

році — 18,8 тисяч) випускників професійно-технічних навчальних закладів, які здобували кваліфікацію робітника за державним замовленням, що привело до подвійних витрат, спочатку на підготовку в навчальних закладах Міністерства освіти і науки України та інших міністерств і відомств, а потім на перепідготовку або підвищення кваліфікації за кошти Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття (надалі Фонд) відповідно до вимог ринку праці (табл. 1).

Всього у 2009 році професійним навчанням охоплено близько 160 тис. осіб (у 2008 році понад 245 тис. осіб) з числа безробітних.

Значною залишається кількість безробітних з вищою освітою, які потребують професійного навчання. Так, у 2009 році професійним навчанням охоплено 2202 особи безробітних з вищою освітою (2008 рік — 3881 особа).

Низькою є і закріплюваність випускників вищих та професійно-технічних навчальних закладів на робочих місцях.

Зважаючи на тенденції розвитку сучасного виробництва та з метою зменшення рівня безробіття, назріла необхідність у здійсненні системних змін, спрямованих на модернізацію професійно-технічної освіти та впровадження нових механізмів її взаємодії із світом праці, залученні соціальних партнерів до процесу формування і реалізації політики в галузі освіти та професійного навчання безробітних зокрема.

На думку дослідниці професійного навчання безробітних у США Н. Бідук, "...ідея створення самостійної системи професійного навчання безробітних у США є виправданою і відповідає меті та завданням державної політики у сфері освіти усіх категорій дорослого населення. Система організації професійного навчання безробітних є упорядкованою сукупністю взаємопов'язаних навчальних закладів, організацій, соціальних служб, органів управління, які забезпечують вирішення завдань професійної компетенції безробітних, основними функціями яких є удосконалення науково-методичної підготовки, професійної майстерності, підвищення загальнокультурного розвитку дорослої особистості, використання й запровадження досягнень педагогічної науки і прогресивного педагогічного досвіду".

Дана система передбачає не тільки наявність чіткої організаційної структури, певним чином упорядкованої сукупності закладів, а й процесу їхньої діяльності та функціонування. На основі системного підходу до процесу освіти дорослих можна виокремити такі основні компоненти, які дозволяють дослідити рушійні сили розвитку системи професійного навчання безробітних, а саме: цілі функціонування, що детермінують соціальним замовленням, вимогами ринку праці; перелік освітніх програм; організаційні форми, методи і технології на-

вчання; суб'єкти та об'єкти навчального процесу; умови, що забезпечують нормальне функціонування системи (нормативне та науково-методичне забезпечення, навчально-матеріальна база та ін.) тощо [1].

Державною службою зайнятості з метою мінімізації впливу кризових явищ в економіці, зменшення існуючого дисбалансу та забезпечення регіонального ринку праці кваліфікованими робітниками необхідного тарифно-кваліфікаційного рівня, враховуючи морально-психологічний стан, зумовлений новим статусом та розгляданням безробітного як дорослу працездатну людину, яка до певного часу мала соціальний статус у суспільстві, який змінився докорінно всупереч її бажанням, оперативного реагування на потреби роботодавців щодо підготовки якісних конкурентоспроможних кадрів з числа дорослого населення, наприкінці минулого сторіччя, було розпочато створення в Україні за кошти Фонду навчальних закладів для професійного навчання безробітних.

Як показує практика, у створених згідно до Закону України "Про зайнятості населення" та Положення про навчальний заклад державної служби зайнятості, затвердженого наказом Міністерства праці України від 02.08.1996 р. № 64 спеціалізованих навчальних закладах для дорослого населення, що успішно працюють в Автономній Республіці Крим та Рівненській області, досягається найкращий результат ефективності навчання.

Вибір напрямів професійного навчання безробітних базується на вивченні поточної та перспективної потреби регіонів у кваліфікованих працівниках з урахуванням створення нових потужностей підприємств і реконструкцією, що вже існують. Так, професійне навчання протягом останніх двох років здійснювалась державною службою зайнятості у різних типах та формах підпорядкування, більше ніж 400 професій (спеціальностям). Майже на третину оновився впродовж зазначеного періоду перелік професій.

Навчальні заклади державної служби зайнятості підпорядковані регіональним центрам зайнятості — робочим органам виконавчої дирекції Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття. З 1997 року чисельність слухачів, що проходили навчання у Рівненському центрі професійно-технічної освіти державної служби зайнятості, зросла у 5 разів. За останні 12 років освітніми по-

слугами з професійної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації в цьому навчальному закладі скористалося більше 25 тис. слухачів, у 2009 році у ньому навчалось 4496 осіб (у 2008 році — 5323 особи), або 59,8% від загальної кількості безробітних, які направлені на професійне навчання Рівненським обласним центром зайнятості. Підготовка та перепідготовка здійснювалась за 37 професіями, підвищення кваліфікації організовано майже за 116 напрямками та курсами цільового призначення. Щороку зростає рівень працевлаштування випускників центру якщо у 2003 році він становив 68,9 %, то в 2009 році він зріс до 92,2 % при загальнообласному показникові працевлаштування безробітних після закінчення навчання — 69,1% [5].

Постійно підвищується якість надання послуг з професійного навчання в Кримському центрі професійно-технічної освіти державної служби зайнятості. За період роботи навчального закладу тут пройшли професійне навчання понад 12 тис. осіб. У 2009 році у Кримському центрі професійно-технічної освіти навчалось більше 6 тис. осіб (у 2008 році — 4530 осіб), або 24,1 % від загальної кількості безробітних, які направлені на професійне навчання. Підготовка здійснювалась за 32 професіями, більше ніж за 10 напрямками та курсами цільового призначення, які найбільш користуються попитом на ринку праці. Рівень працевлаштування випускників навчального центру складає в середньому 90%, що майже на 6% перевищує рівень працевлаштування після закінчення навчання безробітних в інших навчальних закладах. У цих навчальних закладах розширено перелік проліцензованих професій та напрямів навчання [5].

З метою наближення послуг з професійного навчання до місць проживання безробітних Кримський та Рівненський центри професійно-технічної освіти розширюють організацію професійного навчання у районах, куди виїжджають мобільні класи, класи-майстерні. Загальний відсоток тих, хто навчався наблизено до місця проживання, складає понад 50%.

Слід також відмітити, що з метою виконання заходів Національної програми сприяння розвитку малого підприємництва в Україні, державною службою зайнятості проводилась цілеспрямована робота щодо спрямування безробітних на професійне навчання за навчальними планами та програмами, що сприяють започаткуванню власної справи.

Таблиця 2. Порівняльні показники вартості навчання

Професія	Термін навчання, місяців	Вартість навчання однієї особи, грн.		
		Центр ПТО ДСЗ	ПТНЗ МОН України	
			всього	у т. ч. вартість проживання
Автономна Республіка Крим				
Адміністратор готельного господарства	5,0	1075	4200	2700
Токар	5,0	3465	6350	2700
Фрезерувальник	5,0	3600	6415	2700
Екскурсовод	5,5	2805	6050	2700
Рівненська область				
Робітник фермерського господарства	10,0	3656,4	8400	4000
Тракторист-машиніст сільськогосподарського виробництва	6,0	1912,9	4580	2400

Дані таблиці сформовані на основі джерела [5]

На курсах цільового призначення за напрямками "Основи підприємництва середнього та малого бізнесу" та "Основи організації підприємницької діяльності" для відкриття власної справи тільки у 2008 році навчалось біля 31 тис. осіб. Із них 27,1 тис. осіб відкрили власну справу.

До навчального процесу залучались кращі викладачі фінансової справи та податкового законодавства, використовувались різноманітні інтерактивні форми навчання, зокрема: мінілекції, тренінги, семінари, рольові ігри, "круглі столи" тощо.

Основним документом розвитку професійного навчання безробітних є Програма державної служби зайнятості — виконавчої дирекції Фонду на 2009—2012 роки щодо розвитку мережі власних навчальних закладів, (затверджена постановою правління Фонду № 80 від 19.12.2008 р.), основною метою якої, окрім створення та розширення мережі центрів професійно-технічної освіти державної служби зайнятості, є:

- досягнення максимальної ефективності використання коштів Фонду на професійну підготовку, перепідготовку або підвищення кваліфікації безробітних;

- створення гнучкої системи оперативного реагування на потреби роботодавців щодо підготовки якісних конкурентоспроможних кадрів з числа дорослого населення;

- підвищення якості трудового потенціалу;

- впровадження передових наукових, педагогічних напрацювань у процес професійного навчання.

Створення у 7 регіонах України — Автономній Республіці Крим, Дніпропетровській, Івано-Франківській, Львівській, Одеській, Рівненській та Харківській областях — навчальних закладів, організовується навчання безробітних даного регіону, сусідніх та, за потребою, з інших областей України. Саме таке розташування навчальних закладів державної служби зайнятості дозволяє на сьогодні, пропорційно поділити навантаження попиту фахівців на ринку праці на семи куточках навчальних закладів.

Основними завданнями розвитку

мережі центрів професійно-технічної освіти державної служби зайнятості визначено:

- забезпечення потреб роботодавців у висококваліфікованій робочій силі шляхом організації професійного навчання безробітних;

- створення сучасної матеріально-технічної та навчально-виробничої бази професійних навчальних закладів для дорослих;

- організації професійного навчання у створених навчальних закладах на високотехнологічному промисловому обладнанні та сільськогосподарській техніці;

- впровадження інноваційних технологій професійного навчання дорослого населення;

- розширення соціального діалогу з роботодавцями, залучення їх до процесу професійного навчання;

- сприяння раціональному використанню коштів Фонду загальнооб'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття.

При кожному навчальному закладі передбачено створення гуртожитку для проживання безробітних у період професійного навчання.

Крім навчання безробітних, у центрах професійно-технічної освіти здійснюється професійне навчання населення за кошти фізичних та юридичних осіб.

Вибірковий аналіз вартості професійного навчання безробітних засвідчив більш високу вартість підготовки робочої сили у професійно-технічних навчальних закладах Міністерства освіти і науки України на обладнанні, яке здебільшого фізично зношене та морально застаріле, що призводить до низької кваліфікації робітничих кадрів і, як наслідок, не задовольняє потребу роботодавців. Натомість витрати на професійне навчання безробітних у навчальних закладах державної служби зайнятості оснащених сучасним обладнанням та навчальними технологіями, значно нижчі (табл. 2).

Разом з тим, недостатній моніторинг регіонального ринку праці, зокрема робочих місць, можливостей роботодавців та наявності вакансій на підприємствах, установах та орга-

нізаціях, призводить до неефективного витрачання коштів на професійне навчання безробітних. Так, у матеріалах Головного контрольно-ревізійного управління України до Кабінету Міністрів України "Про результати державного фінансового аудиту" № 04-12/98 від 02.02.2010 р. зазначено: "...недостатнє вивчення базовими центрами зайнятості кон'юнктури ринку професій та спеціальностей при проведенні заходів з професійної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації безробітних призводить до зниження ефективності використання коштів Фонду", "...не всі безробітні, які були охоплені відповідними заходами, забезпечувались робочими місцями за отриманими професіями, оскільки при визначенні обсягів та спеціальностей центрами зайнятості не враховувались можливості роботодавців та відсутність вакансій", "...всього на перепідготовку безробітних, які протягом (2007, 2008 та I півріччя 2009 р. — виділено авторами) дослідженого періоду не були працевлаштовані, неефективно витрачено 18,5 млн гривень".

Все вищезазначене змушує авторів статті пропонувати системний підхід при формуванні мережі навчальних закладів державної служби зайнятості, визначити правові, економічні та організаційні засади.

Для формування високоефективної гнучкої системи професійного навчання безробітних, на нашу думку, необхідно розробити концепцію розвитку професійного навчання безробітних, які, за психологічними дослідженнями, визначені людьми, що не мають чітких уявлень про свій соціальний статус, не знають, як себе поводити в цьому статусі, усвідомлюють та сприймають себе негативно, втрачають оптимістичні погляди на життя, впевненість у своїх силах, а також фокусують увагу на пошуках причин такого стану.

Провідними принципами організації професійного навчання безробітних у концепції ми розглядаємо такі:

- принцип науковості є провідним в реалізації завдань професійного навчання безробітних, який спирається на зв'язок науки та предмета чи сукупності предметів, знайомить з об'єктивними науковими фактами, проблемами, законами, закономірностями і має на меті забезпечити формування цілісного наукового світогляду;

- принцип цілісності відображає навчання як цілісний процес, у якому взаємопов'язані різні сторони та якості особистості, що розвиваються в комплексі, складаючи основу гармонійного розвитку особистості, готової до нової професійної діяльності;

- принцип свободи вибору дозволяє найповніше задовольняти освітні потреби безробітних у процесі навчання, є засобом конструювання самої системи освіти безробітних, її гуманізації. Побудова навчального процесу на основі принципу свободи вибору пе-

редбає створення пропозиції для вибору, тобто умов, що забезпечать вибір варіантів навчальних планів, програм, підручників, видів, засобів, форм навчання тощо, оскільки фахівець самостійно несе відповідальність за власне навчання;

— принцип практичного спрямування навчання. Зміст навчання у системі професійного навчання безробітних є сукупністю фахово-кваліфікаційного та функціонального розвитку особистості. Органічними складовими змісту є теоретичне і практичне навчання. Теоретичне навчання виконує функції орієнтира в інформаційному суспільстві, розвитку мислення безробітного фахівця, формування та збагачення поняттєвого апарату фахівця, створення основи для осмислення та аналізу досвіду, здобуття і розвитку нового знання. Виходячи з цього, структура змісту теоретичного навчання детермінована цілями: гуманітаризацією змісту освіти структурою об'єкта діяльності, рівнем кваліфікації викладацького персоналу, структурою об'єкта вивчення. Практична спрямованість змісту навчання передбачає розвиток практичного мислення, удосконалення механізмів психіки, розвиток та удосконалення професійних якостей, надання необхідних умінь та навичок для здійснення нової професійної діяльності, сприяння набуттю фахівцем нового досвіду.

Детермінанти структури змісту теоретичного і практичного навчання взаємопов'язані, взаємозумовлені, впливають на структуру змісту навчання безпосередньо та опосередковано, одна крізь одну. Динамічне співвідношення теоретичного та практичного навчання визначається такими параметрами: обсягом, структурою та якістю змісту, організаційними формами та методами навчання, науково-методичним забезпеченням, рівнем підготовки андрагогів;

— принцип мотивації. Виняткове значення в навчальному процесі відіграє роль самоосвіти безробітних, що спрямована на стимулювання мотивації професійного навчання; формування, розвиток та збагачення вмінь та навичок, слухачів із застосуванням інноваційних форм навчання.

Потребує, на думку авторів, також створення в структурі Державного центру зайнятості Міністерства праці та соціальної політики України підрозділу (департамент або управління), який забезпечував би дієве функціонування навчальних закладів з питань професійного навчання безробітних:

— моніторингову і організаційну роботу з професійного навчання безробітних;

— нормативне, матеріально-технічне, навчально-методичне, програмне та фінансове забезпечення навчально-виробничого процесу;

— контроль за дотриманням законодавства щодо соціального захисту працівників та слухачів навчальних закладів (рис. 1).

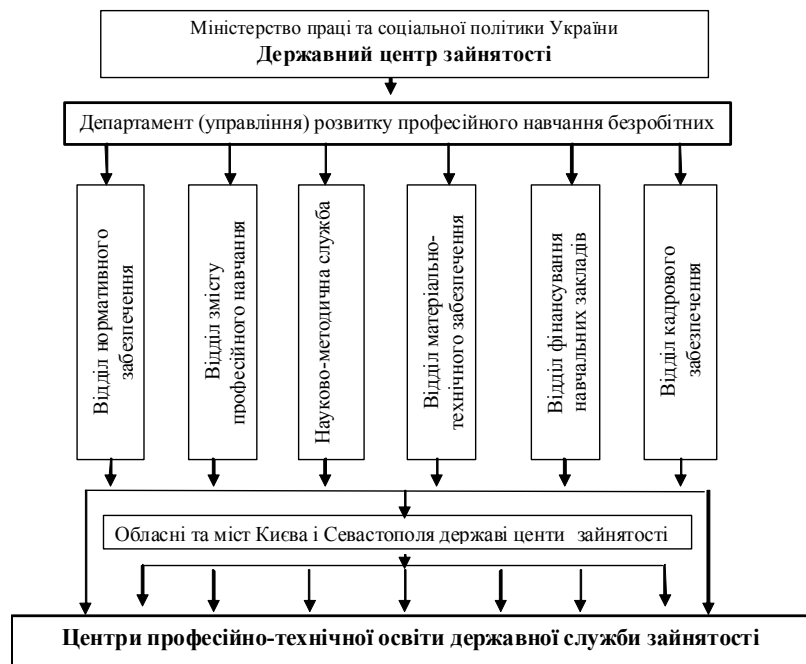

Рис. 1. Схема забезпечення дієвого функціонування ЦПТО ДСЗУ

Нагальним є створення науково-методичної служби, прототипом якої на сьогодні є створена у 2009 році Методична рада державної служби зайнятості з питань професійного навчання дорослого населення — як постійно діючий дорадчий, Державного центру зайнятості, орган колегіального розгляду основних питань і напрямів діяльності при організації та проведенні професійної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації дорослого населення.

Практично відсутня і потребує вирішення підготовка педагогічних працівників-андрагогів, які б могли працювати не тільки з дорослими, а і з безробітними, що за психологічними дослідженнями визначені людьми, які не мають чітких уявлень про свій соціальний статус, не знають, як себе поводити в цьому статусі, усвідомлюють та сприймають себе негативно, втрачають оптимістичні погляди на життя, впевненість у своїх силах, а також фокусують увагу на пошуках причин такого стану.

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що в Україні створена і діє мережа професійно-технічних навчальних закладів державної служби зайнятості, яка здійснює професійне навчання безробітних у регіонах. Втім, аналіз показує, що для задоволення потреби роботодавців, збалансованості попиту і пропозиції робочої сили за обсягами та напрямками підготовки на ринку праці, зменшення рівня безробіття в Україні нагальним постало питання формування системи професійного навчання безробітних.

Література:

1. Бідюк Н.М. Професійне навчання безробітних у США: теорія і практика: моногр./ Н.М. Бідюк; за ред. Н.Г.

Ничкало. — Хмельницький: ХмЦНТЕІ, 2009. — 542 с.

2. Закон України "Про зайнятість населення" // Україна. Закони. Основні чинні кодекси і закони. — Вид. 2-е, доп. — К.: Махаон, 2003. — С. 889—896.

3. Інформаційна записка Державного центру зайнятості Міністерства праці і соціальної політики щодо стану надання соціальних послуг з організації професійного навчання безробітним протягом 2008 року.

4. Лист до Прем'єр-міністра України Президента національної Академії науки України Б.Є. Патона та Генерального директора Федерації роботодавців України В.О. Грищенко (№ 85/667—1 від 09.04.09 р. та № 01—1—424 від 13.04.09 р.).

5. Програма державної служби зайнятості — виконавчої дирекції Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття на 2009—2012 роки щодо розвитку мережі власних навчальних закладів. Затверджено Постановою правління Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття № 80 від 19.12.2008 р.

6. Ринок праці України у 2007 році: аналіт.-стат. зб. — К., 2008. — 299 с.

7. Ринок праці України у 2008 році: аналіт.-стат. зб. — К., 2009. — 241 с.

8. Результати анкетування роботодавців з питань діяльності ПТНЗ (анкетування проведене протягом 2009 року). — Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua/main.php?query=education/prof-tech>

9. Результати анкетування випускників ПТНЗ 2008 року (анкетування проведене протягом 2008—2009 рр.). — Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua/main.php?query=education/prof-tech>

Стаття надійшла до редакції 12.02.2010 р.